

Tam Hâkimiyetin Coşkusu: Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin Meclis'te Kabulü

Enthusiasm for Complete Domination: Parliamentary Adoption of the Montreux Straits Convention

İlhan ÇELİKER¹

Öz

Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra Türkiye'nin uluslararası alanda elde ettiği önemli başarılarından birisi; Boğazlar konusunda Lozan'da getirilen kısıtlamaları Montreux Boğazlar Sözleşmesi'yle kaldırtmasıdır. 1930'lu yıllara gelindiğinde Birinci Dünya Savaşı sonrası şartları değişmiş, yeni bir dünya savaşının yaklaşmakta olduğu anlaşılmıştır. Yeni uluslararası durumu iyi değerlendiren Türkiye, Boğazların statüsünü kendi lehine değiştirmiştir. Bu başarı barışçıl ve başarılı bir diplomasi sayesinde elde edilebilmiştir. Türkiye'nin Boğazlar üzerinde tam hâkimiyetini sağlayan başarı, tüm yurttaki büyük bir sevinçle karşılanmış ve sözleşmenin Meclis'teki görüşmeleri de büyük bir coşku içerisinde gerçekleşmiştir. Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin Meclis'teki görüşmelerini analiz etmeyi amaç edinen bu çalışmada öncelikle Lozan sonrası durum ve Montreux'a giden süreç ele alınmıştır. Daha sonra Montreux'la getirilen yeni Boğazlar rejimi ve son olarak Meclis'teki görüşmeler ayrıntılı olarak incelenmiştir. Görüşmelerde milletvekillerinin son derece heyecanlı, sevinçli ve gururlu oldukları, elde edilen başarıdan dolayı başta Cumhurbaşkanı Atatürk olmak üzere katkısı olan tüm devlet adamlarına karşı büyük bir minnet duydukları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Boğazlar, TBMM, 1930'lar, Montreux.

Abstract

One of Türkiye's important achievements in the international arena after the establishment of the Republic was lifting the restrictions imposed in Lausanne on the Straits with the Montreux Convention. By the 1930s, it was understood that the conditions after the First World War had changed and a new world war was approaching. Taking advantage of the changing international situation, Türkiye changed the status of the Straits to its own advantages. This success was achieved through peaceful and successful diplomacy. The success, which ensured Turkey's full control over the Straits, was greeted with great joy throughout the country. The convention negotiations in the Parliament were also held with great enthusiasm. This study, which aims to analyze the parliamentary discussions on the Montreux Straits Convention in the Parliament, discusses the post-Lausanne situation and the process leading to Montreux. Then, the new Straits regime introduced by Montreux and finally the negotiations in the Parliament are analyzed in detail. It was observed that the deputies were extremely excited, joyful, and proud and felt great gratitude towards all statesmen who contributed to the success achieved, especially President Atatürk.

Keywords: Straits, Turkish Grand National Assembly, 1930s, Montreux.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, iceliker@beu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2662-3399>

1. GİRİŞ

Marmara Denizi'ni kuzey tarafından Karadeniz'e bağlayan İstanbul Boğazı ve güneyde ise Ege Denizi'ne bağlayan Çanakkale Boğazı'ndan oluşan suyoluna "Türk Boğazları" denir. Türk Boğazları, Karadeniz ile Ege Denizi'ni birleştiren ve Akdeniz üzerinden dünyaya açılma kapısı olma konumundadır. Ayrıca, Karadeniz'e akan ve nehir taşımacılığının yapıldığı Tuna, Don gibi nehirler üzerinden Avrupa'nın iç kesimlerine kadar giden bir bölge için özellikle ticari açıdan önem arz etmektedir. Bundan dolayı Türk Boğazları tarih boyunca gerek ticari gerek askeri ve stratejik açıdan önemli görülmüş ve hukuksal düzenlemelere konu olmuştur (Aybay, 2019: 2729).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla beraber, Boğazlar'dan geçiş sistemi de Türkiye'nin dünya devletleri tarafından bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün kabulünü gösteren uluslararası bir belge olan Lozan Barış Antlaşması'nın 23. Maddesi ve antlaşmaya ekli olan "Boğazlar'ın Tabii Olacağı Usule Dair Mukavelename"yle (Lozan Boğazlar Sözleşmesi) düzenlenmiştir. Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalayan taraflardan biri Türkiye, diğer tarafta ise Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Rusya, Sırp - Hırvat - Sloven Devleti yer almıştır. Sözleşmeye göre; Çanakkale Boğazı'nda, Marmara Denizi'nde ve Karadeniz (İstanbul) Boğazı'nda, barışta ve savaşta, denizden ve havadan geçiş ve ulaşım serbestliği ilkesi getirilmiştir (TBMM ZC, Devre: II, Cilt: 1, İçtima: 1, Birleşim: 7, 21 Ağustos 1923: 50-57). Böylece Boğazlar'dan geçiş rejimi, Türkiye'nin tek başına hâkimiyetinde olmayacak, birçok devletin ortak iradesiyle oluşan uluslararası kurallara tabi olacaktır (Sander, 1998: 95; Şener, 2014: 484-485).

Toplam 20 maddeden oluşan sözleşmenin 1. Maddesi Boğazlardan serbest geçiş ilkesini içermektedir. 2. Madde geçiş konu olacak araçları ve ne şekilde, hangi şartlarda geçiş yapabileceklerini düzenlemiştir. Buna göre; hastane gemileri, yatlar, balıkçı gemileri, askeri olmayan uçaklar ve ticaret gemileri birinci grupta yer almıştır. İkinci grupta ise; yardımcı gemiler, asker nakliye gemileri, uçak gemileri ve savaş gemileri yer almıştır. Her iki grupta yer alan unsurların, barış zamanında ve savaş zamanında ve yine savaş zamanında Türkiye'nin tarafsız olması ya da savaşta yer alması durumlarına göre Boğazlar'dan geçişleri ayrı ayrı düzenlenmiştir. Sözleşmenin önemli hususlarından biri; Çanakkale ve İstanbul Boğazı'nın belirlenmiş bir bölgesi ile Ege Denizi'nde bulunan Limni, İmroz, Bozcaada ve Tavşan adaları ile Emirali adası hariç Marmara Denizi'ndeki tüm adaların askerden arındırılmasıdır (Md. 4). Türkiye, askerden arındırılmış bölgelerde ve adalarda asayişini sağlamak amacıyla sadece gerekli sayıda polis ve jandarma bulundurabilecektir (Md. 6). İstanbul'u'n ihtiyacını karşılamak için İstanbul ve çevresinde en fazla 12.000 kişilik bir askeri güç bulundurabilecektir (Md. 8). Sözleşmenin önemli hususlarından biri de, Boğazlar'ın kontrolü ve yönetimini "Boğazlar Komisyonu" adı altında uluslararası bir komisyona bırakılmasıdır (Md. 10). Yetkisi Boğazlar'ın suları üzerinde geçerli olan (Md. 11) Komisyon, bir Türk temsilcinin başkanlığında sözleşmeyi imzalayan devletlerin temsilcilerinden oluşacaktır (Md. 12). Ayrıca Boğazlarda geçiş sistemi ve askersiz bölgelerin emniyetinin tehlikeye girmesi durumunda Fransa, Büyük Britanya, İtalya ve Japonya bu hususta Cemiyeti Akvam meclisinin karar vereceği bütün vasıtalarla tehlikeyi önleyeceklerdir (Md. 18) (TBMM ZC, Devre: II, Cilt: 1, İçtima: 1, Birleşim: 7, 21 Ağustos 1923: 50-57).

Lozan'da imzalanan ve TBMM tarafından da onaylanan sözleşmenin açık hükümleriyle; belli bölgelerde asker bulundurma yasağı ve Boğazlar'ın yönetiminin uluslararası bir komisyona verilmesi Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki tam hâkimiyetini zedeleyen hususlar olmuştur (Oran, 2020: 235).

13 yıl yürürlükte kalan Lozan Boğazlar Sözleşmesi, ciddi bir sorunla karşılaşılmaksızın başarıyla uygulanmıştır. Ancak, İkinci Dünya Savaşı'na doğru giden süreçte meydana gelen yeni gelişmeler, Türk Boğazlar'ında geçerli olan rejimin tekrar ele alınmasını zorunlu hale getirmiştir. İşte Montreux Boğazlar Konferansı bu ortamda, konunun yeniden değerlendirilmesi amacıyla gündeme gelmiştir (Özersay, 1999: 56).

Lozan'da Türk heyetinin, müzakereci devletlerin masaya getirdikleri taslağa karşı ileri sürdüğü tezleri çetin müzakerelere rağmen kabul görmemiştir (Karacan, 2009: 145-150, 170-184). Ancak Türkiye'nin, egemenliğini sınırlayan birtakım hükümleri içeren Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni istemeyerek de olsa kabul etmesinin nedeni, Milletler Cemiyeti'nin öncülüğünde kollektif güvenlik sisteminin sağlayacağı güvence ve uluslararası alanda silahsızlanmanın gerçekleşeceğine ve dolayısıyla kendisi açısından önemli bir sorunun çıkmayacağına inanmış olmasıdır. Fakat her iki konuda da Türkiye'nin beklentileri gerçekleşmemiştir. Silahsızlanma yolunda ciddi bir ilerleme olmamış, tam tersi 1934'ten itibaren başta Almanya olmak üzere hızlı bir silahlanma başlamış ve böylece silahsızlanma süreci başarısız olmuştur. Diğer taraftan Milletler Cemiyeti kollektif güvenlik konusunda da beklenen etkinliği gösterememiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrası oluşturulan düzeni değiştirmeye yönelik kimi ülkelerin saldırgan tavırları karşısında Milletler Cemiyeti aciz kalmıştır. Japonya'nın 1933 yılında Mançurya'yı işgali, İtalya'nın 1935 yılında Habeşistan'a saldırısı ve ardından ilhakı olayları karşısında Milletler Cemiyeti'nin etkisiz kalması, kollektif güvenlik sisteminin işlemediğinin ispatı olmuştur (Armaoğlu, 2017: 308).

Diğer taraftan, Boğazlar'ın güvencesini taahhüt eden devletlerden biri olan Japonya'nın Milletler Cemiyeti'nden ayrılması, İtalya tarafından 12 Ada'da yapılan askeri tahkimat, Almanya ve İtalya'nın Doğu Avrupa, Balkanlar ve Akdeniz bölgelerinde nüfuz sahaları oluşturmaları, Türk karasularında hangi ülkeye ait olduğu bilinmeyen denizaltılar tarafından gemi batırma olayları Türkiye'nin endişelerini artırmıştır (Erol, 2023: 1).

Bütün bu gelişmeleri ve bilhassa İtalya'nın izlediği politikayı yakından ve büyük bir endişe ile takip eden Türkiye, özellikle İtalya'nın Habeşistan saldırısından sonra kendi başının çaresine bakmak durumunda olduğunu ve kendisine verilmiş olan garantilerin hiçbir gerçek değerinin olmadığını anlamıştır. Ayrıca İtalya, Habeşistan işgali sonrası kendisine karşı Milletler Cemiyeti kararıyla uygulanan zorlama tedbirlerine katılan Türkiye'yi açıktan tehdit etmiş ve bu tehdit Türkiye'nin harekete geçmesinde önemli bir sebep olmuştur (Montreux ve Savaş Öncesi Yılları [1935-1939], 1973: 5-12).

Gelinen noktada, 1936 yılında oluşan yeni uluslararası durumun, Birinci Dünya Savaşı sonrası şartlarından çok farklı olduğu, yeni bir dünya savaşının yaklaşmakta olduğu anlaşılmış ve dolayısıyla Türkiye açısından, Boğazlar rejiminin mevcut haliyle sürdürülebilir bir rejim olmadığı ortaya çıkmıştır.

Türkiye devleti de 13 yıl önceki Türkiye değildir. Lozan'da barış görüşmelerinin yapıldığı dönemde, her ne kadar Kurtuluş Savaşı'nı başarıyla vermiş bir hükümet olsa da Türkiye henüz uluslararası bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü tanınmış değildi. Diğer tarafta İstanbul'da varlığını sürdüren bir padişah ve hükümet vardı ve İstanbul İtilaf Devletleri'nin işgali altındaydı. Kısacası, Türkiye'nin İtilaf Devletleri'ne karşı eli pek güçlü değildi ve istemeyerek de olsa bazı şeyleri kabullenmek zorunda kalmıştır denilebilir. 1936 yılında ise Türkiye Milletler Cemiyeti'nin üyesi bağımsız bir devlettir. Yeni bir dünya savaşının yaklaşmakta olduğu bu dönemde, Türkiye'nin de içerisinde düşünüldüğü yeni ittifaklara ihtiyaç vardır. Savaşa hazırlanan devletler bu anlamda bir arayış içerisindeyler. Mevcut şartları iyi değerlendiren Türkiye, diplomasi yoluyla, önce Motreux sürecini başlatmış ve sonra da istediği sonuca ulaşabilmiştir.

TBMM açıldığı ilk günden itibaren Mustafa Kemal Paşa'nın 22 Nisan 1920 tarihli genelgesinde belirttiği gibi; bütün sivil ve askeri makamların ve bütün ulusun emir alacağı en yüksek makam olarak (<https://www.aa.com.tr/tr/gundem/tbmmnin-acilisi-kurtulus-mucadelesinin-en-onemli-safhalarından-biri-oldu/2879002>) Lozan Barış Antlaşması'nı da Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ni de görüşen ve onaylayan makamdır. Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin kabulü görüşmelerinde dile getirilen görüşler, ifade edilmeye çalışılan duygular o dönemi doğru anlama ve değerlendirme açısından önem arz etmektedir.

Boğazlar, tarih boyunca devletlerin sahip olmak istedikleri veya başka bir devletin tek başına kontrolüne bırakmak istemedikleri önemli bir suyoludur. Türkiye'nin kontrolünde olan bugünkü Boğazlar rejiminin bu aşamaya gelmesi kolay olmamıştır. Çalışmada, Lozan'da Türkiye'nin kontrolüne verilmeyen Boğazlar konusundaki düzenlemeler ve sonraki gelişmeler öncelikle ele alınmıştır. Daha sonra Boğazlar rejiminin değiştirilmesi için yapılan girişimler ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi incelenmiştir. Son kısımda ise Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin TBMM'deki görüşmeleri ve buna bağlı gelişmeler ele alınmıştır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada, nitel araştırma kapsamında, belgesel tarama yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın ana kaynağını oluşturan TBMM Zabıt Cerideleri taranmış ve çalışmanın temelini oluşturmuştur. Konuyla ilgili olarak Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nden de yararlanılmıştır. Dönemin süreli yayınları taranmış ve bazı süreli yayınlar çalışmada kullanılmıştır. Ayrıca telif-tetkik eserlerden de istifade edilmiştir.

3. BULGULAR

Türkiye, Lozan görüşmelerine Milli Mücadele zaferiyle gitmiş olmasına rağmen, bir yandan Osmanlı Devleti zamanından kalan borçlar, kapitülasyonlar gibi bazı konular görüşme masasına gelmiş, diğer taraftan Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri olan devletlerin talepleriyle karşılaşmıştır. Bu şartlarda Türkiye'nin temel isteği olan tam bağımsız ve eşit bir devlet olarak kabul görme isteğinin müzakereleri uzun ve çetin geçmiştir. Sonuçta, Türkiye'nin bazı haklı talepleri kabul edilmemiş ve Boğazlar bölgesinde egemenliğine sınırlamalar getirilmiştir. Türkiye dönemin şartları icabı kabul ettiği bu sınırlamaları değiştirmek için fırsat kollamıştır. Ortaya çıkan fırsatı iyi değerlendirmiş ve Boğazlar üzerindeki tam hâkimiyetini sağlamıştır. Bu sonuç Türk kamuoyu ve Meclis tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. Bu coşkudan anlaşılmıştır ki, Türkiye halkıyla, meclisiyle Lozan'da yapılan düzenlemeyi hiçbir zaman içine sindirememiş ve kabullenememiştir. Diğer taraftan, savaşa girmeden de bir hakkın barış yoluyla, diplomasiyle elde edilebileceği görülmüştür. Türkiye'nin haklılığı ve doğru bir politika izlemesi istenilen sonucu verdiği görülmüştür.

4. MONTREUX BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ

1930'lu yılların başında, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalandığı dönem şartlarının değiştiğini ve sözleşmede tam hâkimiyetine sınırlama getiren maddelerin varlığından dolayı ülke güvenliğinin tehlikede olduğunu ileri süren Türkiye, uluslararası hukukun "rebus sic stantibus" (koşullardaki köklü değişim) ilkesine dayalı olarak, sözleşmede değişiklikler yapılması yönünde talepte bulunmuştur (Bolat ve Güneş, 2022: 76).

Türkiye'nin Boğazlar bölgesindeki hâkimiyetine sınırlama getiren hükümlerin kaldırılması yönündeki isteği, ilk olarak 24 Mart 1933 tarihinde İngiltere'nin silahları azaltma teklifinin görüşmelerinde dile getirilmiştir. Aynı yılın 23 Mayıs'ında Macaristan heyetinin silahsızlanma konferansının genel toplantısında dile getirdiği bir teklif üzerine, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras tarafından Boğazlar'ın güvenliği konusu gündeme getirilmiştir. Türkiye,

Boğazlar Meselesi'ni sadece silahsızlanma konferanslarında değil, Milletler Cemiyeti konseyinde de dile getirmiştir. 17 Nisan 1933 tarihinde yapılan toplantıda Dışişleri Bakanı T. Rüştü Aras, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin Türkiye'nin aleyhine eşit olmayan bir durum oluşturduğunu ve bu dengesiz vaziyetin sözleşmenin yapıldığı zamandaki şartların değişmiş olmasına rağmen devam ettiğini belirtmiştir. Aras, hem Türkiye'nin güvenliği hem de her türlü barış faaliyetine katkı sağlayan Türkiye'nin eşit bir konumda bulunması açısından bu değişikliklerin yapılması gerektiğini dile getirmiştir. Dışişleri Bakanı Aras, konuyu bir kez daha Milletler Cemiyeti genel heyetinin 14 Eylül 1935 tarihli toplantısında gündeme getirmiş, şartların değiştiğini ve Türkiye'nin güvenliği açısından Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. (Aras, 2003: 99-102).

Türkiye Boğazlar Meselesi'ndeki isteğini, Balkan Paktı Konseyi'nin Mayıs 1935 tarihinde yapılan toplantısında, İtalya'nın Habeşistan'a saldırması nedeniyle İtalya'ya karşı uygulanacak zorlama tedbirlerinin konuşulduğu Milletler Cemiyeti'nin Kasım ayı toplantısında da dile getirmiştir. Türkiye'nin bu şekilde diplomatik bir yolla konuyu gündeme getirmiş olması konu hakkında olumlu bir atmosferin oluşmasına yol açmıştır (Armaoğlu, 2017: 309). İtalya'nın Habeşistan'ı işgali ve Almanya'nın Versay Antlaşması'nın aksine Ren bölgesini militarize etmesi üzerine, Türkiye, 10 Nisan 1936 tarihinde Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalayan ülkelere, uluslararası durumda meydana gelen hukuki, askeri ve siyasi değişimler karşısında Boğazlar Sözleşmesi'nin mevcut halinin Türkiye'nin güvenlik ve savunması için esasından değişmesi gerektiğini belirten bir nota vermiştir (Ulus, 11 Nisan 1936: 1).

Türkiye verdiği notada şu hususlara dikkat çekmiştir:

- 1923'te, Türkiye Lozan'da Boğazlar'da serbest geçiş ve askerden arındırılması ilkelerini kabul ederken, Avrupa'nın genel vaziyeti, askeri ve siyasi bakımlardan bugün ortaya çıkan vaziyetten oldukça farklıdır.

- Avrupa o tarihte silahsızlanmaya gidiyordu ve kara, hava ve deniz kuvvetleri çok daha az korkulacak bir mahiyette idi. Türkiye Milletler Cemiyeti ve dört büyük devletin verdikleri taahhütlere güvenerek sözleşmeyi imzalamıştır.

- Denizlerde hızlı bir silahlanma devam etmekte, yeni gemiler denize indirilmektedir. Hava sahasında baş döndürücü bir kuvvetlenme, karada ve adalarda tahkimatlar sürmektedir.

- Durum ve şartlar tamamen değişmişken Boğazlar'ın emniyetsizliğine çare olacak yegâne garanti de ortadan kalkmıştır ve Türkiye bu endişe verici emniyetsiz durumda en zayıf noktasından en fena tehlikelere maruz kalmıştır.

- Türkiye Boğazlar'ın ve civarının askerden arındırılmasını, kendisine askeri açıdan bir tehlike oluşturmaması halinde kabul etmiştir.

- Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalayan devletler emniyet garantisi verdikleri için Türkiye kendi topraklarının bir parçası üzerinde bu kısıtlamaları kabul etmiştir. Eğer emniyet garantisinde bir zaaf olursa bütün sözleşmenin dengesi Avrupa'nın ve Türkiye'nin sulhunun aleyhine bozulmuş olur.

- Siyasi olaylar karşısında kolektif garantinin geç işleyişinden dolayı Türkiye Milletler Cemiyeti'nin kolektif garantisine yetinmemiş, Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalayan devletlerin garantisini de yeterli görmemiş ve dört büyük devletin ortak garantilerini kendi toprak bütünlüğü için o zamanki şartlarda asgari emniyeti sağlayacağı mahiyette görmüştür. Fakat bu asgari emniyeti tesis eden şartlarda bir zafiyet hâsıl olmuşsa, Türkiye tüm memleketi açık bir tehlikeye maruz bırakamaz.

- Boğazlar'ın emniyetinin hâlâ hakiki bir garanti altında olduğu söylenemez ve Türkiye'den de bu emniyet görevinden uzak durması beklenemez.

- Mevcut şartlar, kabul edilmiş hükümleri işlemez hale getirmiştir. Konu, Türkiye'nin değişen şartlara göre mevcudiyeti ve güvenliği açısından alması gereken tedbirleri alabilmesiyle alakalıdır.

- Netice olarak; Boğazlar'ın güvenliğini düzenleyen hukukun işlemediğini ve Türkiye'yi bir dış saldırı karşısında koruyamadığını düşünen Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalayan ülkeleri yeni bir düzenleme yapmak için konuyu görüşmeye davet etmektedir (Ulus, 13 Nisan 1936: 1, 3).

Türkiye'nin güvenlik endişeleri ve Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin bir konferansta görüşülmesi talebi İtalya hariç imzacı devletler tarafından olumlu karşılanmıştır (Akşam, 14 Nisan 1936: 1, 7). İngiltere devleti Türkiye'nin notasına verdiği cevapta; Türkiye tarafından takip edilen yöntemin tamamen tasvip edildiğini ve konuyu diğer devletlerle birlikte müzakereye hazır olduğunu bildirmiştir (Akşam, 17 Nisan 1936: 1, 2). Ardından Sovyetler Birliği de konuyu görüşmeye hazır olduğunu bildirmiştir (Akşam, 18 Nisan 1936: 1). Konu açısından önemli bir devlet olan Fransa da meseleye sıcak baktığını bildirmiştir (Akşam, 23 Nisan 1936: 1). Diğer devletlerin de olumlu cevap vermeleri üzerine, konuyu müzakere etmek üzere, 22 Haziran 1936 tarihinde İsviçre'nin Montreux kentinde konferans toplanmıştır (Akşam, 23 Nisan 1936: 1).

1933 yılından itibaren silâhsızlanma çabalarının başarısızlığı ve Avrupa'da yeni bir savaş tehlikesinin güçlü emarelerinin gittikçe artan bir şekilde ortaya çıktığı bir dönemde, Türkiye Dış Politikasının başlıca çabaları, memleket güvenliğinin takviyesi ve genel barışın korunması gibi iki ana hedefe yönelmiştir. Montreux konferansı da aynı amaçlar doğrultusunda başlatılan sürecin bir parçasıdır (Montreux ve Savaş Öncesi Yılları [1935-1939], 1973: V).

Türkiye'yi konferansta Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras başkanlığındaki bir heyet temsil etmiştir (BCA, 30-18-1-2/65-48-14). Türkiye, taraflara 13 maddeden oluşan bir tasarı sunmuştur. Tasarının ana noktaları şunlardır:

- 23 Temmuz 1923'te Lozan'da imzalanmış olan Boğazlar sözleşmesi ortadan kalkmıştır.
- Ticaret gemileri Lozan'da olduğu gibi Boğazlardan serbestçe geçebilirler.
- Karadeniz'de kıyısı bulunmayan devletlerin Karadeniz'de bulundurabilecekleri savaş gemisi tonajı ve kalış süreleri sınırlandırılmaktadır.
- Boğazlardan geçişle ilgili hükümler Karadeniz'de kıyısı olan devlet savaş gemilerinin Akdenize çıkışlarında da uygulanacak ancak, Karadenizli devletlerden biri Boğazlardan geçiş için kabul olunan en yüksek tonajı aşkın ve 25.000 tonilataya kadar varan bir savaş gemisini bazı şartlarla Boğazlardan geçirebilecektir.
- Savaşta, Türkiye tarafsız ise savaş gemileri yine barıştaki şartlarla geçebileceklerdir.
- Türkiye savaşıyorsa savaş gemilerinin geçişi Türkiye'nin iznine bağlıdır.
- Türkiye yakın bir savaş tehdidi altında ise Milletler Cemiyeti ve imzacı devletlere haber vererek savaş zamanındaki hükümleri uygulayacaktır.

Ayrıca tasarıda yer almasa da Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılması ve bölgenin askerileştirilmesini istemiştir. İngiltere ise, Boğazlar Komisyonu'nun devamını ve Türkiye'nin tasarısında bazı değişiklikler öngören ve 26 maddeden oluşan bir karşı tasarı sunmuştur (Montreux

ve Savaş Öncesi Yılları [1935-1939], 1973: 60-93). Müzakerelerde genel olarak Japonya'nın da desteğini alan İngiltere bir tarafta, Fransa ve Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin desteğini alan Türkiye diğer tarafta yer almıştır. Yaklaşık bir ay süren görüşmeler sonunda, Boğazlar'ın askerleştirilmesi, Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılması ve Türkiye açısından çok yakın savaş tehdidi durumunda Türk tasarısına; savaş gemilerine uygulanacak kısıtlamalar açısından ise İngiliz tasarısına uygun bir metin kabul edilmiştir. Böylece 20 Temmuz 1936 tarihinde Montreux Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır. Sözleşmeyi, İtalya hariç, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalayan diğer 9 devlet onaylamış ve yürürlüğe koymuştur. İtalya devleti 1938 yılında sözleşmeyi onaylamış, Japonya ise 1951 yılında sözleşmeden çekilmiştir (Özersay, 2020: 372-374).

Montreux Boğazlar Sözleşmesi, 29 madde, 4 ek ve 1 protokolden oluşmaktadır. Türkiye açısından hayati bir önem taşıyan ve Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki tam hâkimiyetini zedeleyen hükümler bu sözleşmeyle ortadan kaldırılmıştır. Sözleşmenin 24. Maddesiyle Lozan Boğazlar Sözleşmesi uyarınca kurulmuş olan Uluslararası Komisyon'un yetkileri Türkiye'ye devredilmiştir. Ek protokolün 1. Maddesiyle de Türkiye Boğazlar bölgesini hemen yeniden askerleştirebilecektir.

Sözleşmenin 1. Maddesi Boğazlar'da denizden geçiş ve gidiş-geliş serbestliği ilkesini getirmiştir. 6 maddeden oluşan I. Kesimde ticaret gemilerinin geçiş rejimi düzenlenmiştir. Barış zamanında ve savaş zamanında, ayrıca savaş zamanında da Türkiye'nin savaşan durumunda olup, olmaması veya yakın savaş tehlikesi içinde olması durumlarına göre ticaret gemilerinin geçiş kuralları belirlenmiştir. 15 maddeden oluşan II. Kesimde savaş gemilerinin barış zamanında ve savaş zamanında geçiş rejimi, Karadeniz'e kıyısı olan ve olmayan devletler açısından düzenlenmiştir. Aynı şekilde, savaş zamanında Türkiye'nin savaşan ve savaş dışında olması veya yakın savaş tehlikesi içinde olması durumlarında farklı kurallar belirlenmiştir. Tek maddeden oluşan III. Kesimde hava ulaşım araçlarının geçiş rejimi düzenlenmiştir. 2 maddeden oluşan IV. Kesim "Genel Hükümler" başlığı altında, yukarıda bahsi geçen, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'yle kurulmuş olan Uluslararası Komisyon'a ait yetkilerin Türkiye'ye devredildiği belirtilmiştir. 4 maddeden oluşan V. Kesimde "Son Hükümler" ile sözleşmenin onayı, yürürlüğe girmesi, sözleşmeye katılma ve ortadan kaldırma şartları, süresi, değişiklik yapma biçim ve şartları düzenlenmiştir (T.C. Resmi Gazete, 5 Ağustos 1936: S. 3374; Soysal, 1983: 493-518; Akşin, 2012: 201; Bozkurt, 2017: 14-15).

Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin geçerlilik süresi 20 yıl olarak belirlenmiştir. Diğer milletlerarası antlaşmalarda olduğu gibi sözleşmenin imzacı devletlerce feshi yolu açık tutulmuştur. Bunun için 20 yıllık sürenin bitiminden en az iki yıl önce, sözleşmeye imza atan devletlerin talepte bulunması şartı getirilmiş, ancak fesih talebi gelmediğinden sözleşme günümüzde de yürürlükte kalmaya devam etmektedir (Armaoğlu, 2017: 310; Atabey, 2013: 25; Demir, 2018: 338).

5. MONTREUX BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ'NİN MECLİS'TE KABULÜ

Düşman işgali altındaki Anadolu ve Rumeli topraklarında, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Kurtuluş Savaşı'nı başlatan ve Cumhuriyete giden yolda önemli adımlar atılmasını sağlayan TBMM olmuştur. Bu adımlardan biri olan Lozan Barış Antlaşması'nın görüşmeleri esnasında milletvekillerinden ciddi itirazlar gelmiş ve zaman zaman sert tartışmalar yaşanmıştır. Üzerinde durulan konulardan biri de Boğazlar konusudur (Bu konuda geniş bilgi için bkz. Akyol ve Kaplan, 2014). Ancak, Türkiye'nin bağımsızlığı gibi daha büyük kazanımlar dikkate alınarak Lozan'da varılan mutabakat, Türkiye aleyhinde bazı hususlar içermesine rağmen, Meclis tarafından da onaylanmıştır. Geçen zaman ve değişen şartların neticesinde Meclis'in gündemine getirilen Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin görüşmelerinde ise varolan hava, 13 yıl öncesinden çok farklıdır. İtirazlar ve tartışmaların yerini sevinç ve coşku

almıştır. Meclis, Türkiye'nin Boğazlar üzerinde tam hâkimiyeti konusundaki eksikliği Montreux'u onaylayarak tamamlamıştır. Millet iradesinin tecelligahı olan TBMM'de gerek Sözleşme imzalanmadan önce değişik tarihlerde, gerekse Sözleşmenin görüşmeleri esnasında dile getirilen görüşlerin bilinmesi, analizi Türkiye'nin yakın tarihi açısından önem arz etmektedir.

Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması Türk kamuoyu tarafından zafer olarak kabul edilmiş; birçok yerde etkinlikler yapılmış, törenler düzenlenmiştir ve elde edilen başarı bayram coşkusu içinde kutlanmıştır (BCA, 490-1-0-0/3-13-6; Uzun, 2017: 403-411). Ancak, sözleşmenin TBMM'de görüşülmesi ve kabulü ise başka bir coşkunun tezahürüdür denilebilir.

Boğazlar Meselesi, Montreux Boğazlar Sözleşmesi imzalanmadan önce de, zaman zaman Meclis gündemine gelmiş ve bu konuda görüşmeler yapılmıştır. Türkiye'nin bu konudaki isteklerini uluslararası platformlarda dile getirdiği bir süreçte, Afyonkarahisar Milletvekili Berç Türker konuyla ilgili sözlü bir soru önergesi vermiş ve soru 11 Ekim 1935 tarihinde görüşülmüştür. Türker, sorusunda uluslararası siyasal havanın çok tehlikeli bir durumda olduğunu, bu durum karşısında ülke kapılarının her ihtimale karşı kapalı tutulması gerektiğini belirtmiştir. Türkiye'nin en nazik yeri olan Çanakkale Boğazı'nın açık tutulmasının asla doğru olmadığını, Türkiye'nin barıştan yana ve antlaşmalara bağlı olduğunu, fakat eğer bir antlaşma maddesi ülke güvenliğini tehlikeye atıyorsa bu noktada yurdun güvenliğini her şeyin üstünde tutmak istediklerini dile getirmiştir. Bundan dolayı bu çok önemli ve nazik meselenin biran önce kotarılmasının gerekli olduğundan, hükümetin ne tür tedbirler aldığını öğrenmek istediğini belirtmiştir.

Soruya Dışişleri Bakanı Vekili Şükrü Kaya sözlü olarak cevap vermiştir. Kaya, Çanakkale Boğazı'nın mevcut vaziyetinin Boğazlar Sözleşmesi'nin gereği olduğunu, bunun da genelde memleketin ve özelde Boğazlar'ın müdafaasına sınırlamalar getirdiğinin bilinen bir gerçek olduğunu ifade etmiştir. Uluslararası durumun huzursuz olduğunu, memleketin müdafaasını tamamlamak ihtiyacını uluslararası toplantılarda anlatmaya devam ettiklerini, beklenmeyen ihtimallere maruz kalınması halinde icab eden tedbirleri almakta tereddüd etmeyeceklerini belirtmiştir.

Bakan vekilinin cevabından sonra Berç Türker söz almıştır. Türker, mevcut vaziyetin Lozan'da mesele tatlıya bağlansın diye istemeyerek kabul edildiğini, fakat kabul edilen şartların mevcut uluslararası duruma uymadığını belirtmiştir. Boğazlar Sözleşmesi'nin hak ve adalet açısından, Türkiye'nin güvenliği açısından ve uluslararası vaziyetin kökünden değişmiş olması açısından yok hükmünde sayılması gerektiğini, bunun için hükümetin acilen gereğini yapmasını beklediklerini belirtmiştir (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 5, İçtima: F, Birleşim: 43, 11 Ekim 1935: 69-70).

İtalya ile Habeşistan arasındaki savaş dolayısıyla Cemiyet-i Akvam'ın İtalya'ya karşı alınacak zecri tedbirlerin tatbikine dair kanun tasarısının görüşmelerinde söz alan Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Boğazlar konusuna da değinmiştir. Aras, Türkiye'nin komşularıyla ve diğer bütün ülkelerle geliştirdiği ilişkilerinde barışı ve müzakereyi esas aldığını, memleketin müdafaası eksik veya zayıf şartlara tabi olan yerleri üzerinde herkesin dikkat ve hassasiyetinin böyle huzursuz zamanlarda daha da artmış olacağına şüphesi olmadığını belirtmiştir. Aras sözlerine şöyle devam etmiştir:

“Bu sözlerimle Boğazlar'ın vaziyetine işaret ettiğim derhal yüksek dikkatinizden kaçmamıştır. Müdafaa kudretimizi tamamlamak ihtiyacını her münasebetle ve her yerde anlatmaya çalışmaktan bir an geri kalmıyoruz. Bu samimi dileğimizin dost ve alakadar devletler tarafından iyi anlaşılacağını ve memleket müdafaasına ait bu eksiğin tamamlanacağı günün çok uzak olmayacağını ümit etmek isteriz. Her halde her hangi bir tehlike müşahedesi

önünde bu hususta icab eden tedbirleri almakta Hükümetimiz tereddüd etmeyecektir” (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 6, İçtima: 1, Birleşim: 5, 13 Kasım 1935: 52).

Hem Türker hem de Aras'ın ifadeleri aslında durumun aciliyetini ve konunun Meclis tarafından da ciddiyet ve endişe ile takip edildiğini göstermektedir. Ayrıca eğer Montreux süreci başlamamış olsa, Türkiye'nin kendi güvenliği için, Lozan Barış Antlaşması'nın bir parçası olan Boğazlar Sözleşmesi'ni yok sayabileceğini ve gerekirse Lozan'ı da tartışabileceğini söyleyebiliriz.

Dışişleri Bakanlığı'nın 1936 mali yılı bütçesi görüşmelerinde söz alan Dışişleri Bakanı Vekili Şükrü Saraçoğlu, Boğazlar konusunu da gündeme taşımıştır. Saraçoğlu, Türkiye'nin en önemli meselesi olan Boğazlar konusunun uluslararası düzeyde gündemde olduğunu, mevcut antlaşmanın temellerini kaybettiği gerekçesiyle tarafları görüşmeye davet ettiklerini ve muhabab devletlerin hepsinin müzakereyi kabul ettiklerini ifade etmiştir. Hükümetin yakın gelecekte tarafları İsviçre'nin küçük bir kentinde Haziran ayı sonunda toplantıya davet etmeyi planladığını ve böyle bir toplantının genel şartlara uygun olacağı kanaatinde olduklarını ifade etmiştir. Hükümetin ciddiyetle çalıştığını, meselenin Türkiye için hayati ehemmiyeti ve katılımcı devletlerin haktanır, dostça tavırlarının çabuk netice almak için ümit verici olduğunu belirtmiştir (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 11, İçtima: 1, Birleşim: 68, 26 Mayıs 1936: 229). Muğla Milletvekili Hüsnü Kitapçı Hükümetin, milletin desteğiyle bugüne kadar başlamış olduğu bütün teşebbüslerde gösterdiği muvaffakiyeti hiç şüphesiz Boğazlar Meselesi'nde de göstereceğini ve Hükümetin başladığı bu mühim ve hayati meselenin halline bir an evvel muvaffak olmasını temenni ettiğini ifade etmiştir. Afyonkarahisar Milletvekili Berç Türker de Boğazlar meselesinin Türkiye'nin en hayati meselesi olduğunu, kapımızın nasılsa açık kaldığını bunu kapamak istediklerini belirtmiştir. (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 11, İçtima: 1, Birleşim: 68, 26 Mayıs 1936: 229-230).

Montreux'de sözleşmenin imzalandığı dönemde, Meclis tatilde olduğundan, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ni görüşmek üzere, 30 Temmuz 1936 tarihinde toplanmak üzere olağanüstü toplantıya çağırılmış ve celse için hazırlıklar yapılmıştır (Cumhuriyet, 28 Temmuz 1936: 1).

Meclis, 30 Temmuz günü Başkan Mustafa Abdülhalik Renda başkanlığında toplanmıştır. Renda, Montreux Konferansında Hükümetin elde ettiği çok önemli ve kıymetli neticeleri görüşmek üzere Meclis'i toplantıya davet ettiğini, ancak Milli Müdafaa ve Hariciye encümenlerinin müşterek olarak kanun tasarısını tetkik edeceklerini bildirmiş, bunun için bir sonraki gün saat 14'te toplanmak üzere celseyi tatil etmiştir (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 80, 30 Temmuz 1936: 302-303).

Meclis, “*Boğazlar rejimi hakkında Montreux'de 20 Temmuz 1936 tarihinde imzaedilen mukavelenamenin tasdikine dair kanun layihası ve Hariciye ve Milli Müdafaa encümenlerinden murekkeb Muhtelit encümen mazbatasını*” görüşmek üzere 31 Temmuz 1936 tarihinde toplanmıştır.

Tasarı üzerinde ilk konuşmayı Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras yapmıştır. Aras, öncelikle Montreux Konferansının gerçekleşmesi sürecini kısaca anlatmış; Cumhurbaşkanı Atatürk'ün Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin tadilinin er geç bir zaruret olduğunu her vakit ihtar ettiğini, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın ise Boğazlar'da gayri askeri halin mahzurlarını daima gündeme getirdiğini belirtmiştir. Başbakan İsmet İnönü'nün, Boğazlar konusunu ilk olarak İngiltere'nin silahların azaltılması teklifinin görüşmelerinde gündeme getirilmesi emrini verdiğini ve bu emir doğrultusunda sürecin Dışişleri Bakanlığı tarafından bu güne getirildiğini ifade etmiştir. Aras, konuşmasını şöyle sürdürmüştür:

“Şimdi yüksek tetkikinize arzolunan bu mukavelenamenin esaslı bir hususiyeti memleketimizin yalnız ayrılmaz bir parçası değil, fakat ayrılmaz parçalarını birbirine bağlayan bu kıt’ası üzerinde tam hâkimiyetimizin sade muslihane değil, çok dostane olarak teyid edilmiş olması ve memleketimizin müdafaasının istilzam ettiği tahkim hakkının mukavelenamenin imzası ile beraber tanınmış bulunmasıdır.”

Aras, bu işin başından itibaren Türkiye’yi iyi anladıklarını gösteren akid devletlere ve coğrafi durumlarından veyahut Boğazlar Meselesi’yle ilgisi olmaması gibi sebeplerden dolayı konferansa iştirak etmedikleri halde matbuatlarıyla ve her halleriyle Türkiye’nin davasına destek veren ve neticeden memnuniyet gösteren dost ve iyi niyetli bütün memleketlere teşekkür etmiştir. Son olarak, memleket için çok hayırlı yeni bir ikbal mukaddimesi olarak telakki ettiği sözleşmenin, Meclis tarafından tasvip edilmesini istemiştir (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936: 309-310).

Dışişleri Bakanından sonra ilk sözü Denizli Milletvekili Mazhar Müfit Kansu almıştır. Kansu, Türkiye’nin istiklali, hâkimiyeti üzerinde her ne suretle olursa olsun siyah bir nokta gibi duran ve hayatını, canını istiklal ve hâkimiyeti uğrunda fedadan çekinmeyen Türk milleti için bir kâbus gibi duran, hoş görülmesine imkân olmayan Çanakkale meselesinin artık mahv olup ortadan kalktığını, maziye karıştığını belirtmiştir. Kansu, sözleşmenin tenkid edilecek hiçbir noktasını görmediğini, kürsüye kendisine vazife bildiği bir hususu dile getirmek için çıktığını belirtmiştir. Umumi harpte ülkenin kılıçla, tüfikle, kanla bizde kalmasına sebep olan, o muvaffakiyeti bize veren yüksek kumandan, yüksek deha, yüksek Atatürk’ün olduğunu; bugün de o dehanın sayesinde diplomasi yoluyla Boğazlar’ın kayıtsız şartsız tamamen bizim olduğunu ifade etmiştir. Atatürk’ün gösterdiği yolda ve irşadi dairesinde sarsılmaz, yılmaz adımlarla yürüyen ve hükümeti senelerden beri büyük bir liyakat ve ehliyetle tedvire muvaffak olan Başbakan İsmet İnönü ve mesai arkadaşlarına ve hususen şeflerinden, büyüklerinden aldığı ilham ve talimat dairesinde konferansı idarede büyük bir liyakat gösteren Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve onun konferanstaki arkadaşlarına şükran ve teşekkürlerini dile getirmiştir. Kansu sözlerini şöyle tamamlamıştır:

“Arkadaşlar, Boğazlar tamamen bizimdir. İstedığımız zaman açarız, istediğimiz zaman kaparız. Dostlarımız için Boğazlar açıktır. Fakat düşmanlar vatanın kapısını zorlamak ve cebren geçmek teşebbüsünde bulunurlarsa, emin olsunlar ki boğazın muhafızı olan çelikten daha sağlam Türk ordusunu karşılarında bulacaklardır. Bunu düşünmeyerek vatanımızın kapısını zorlamak ve cebren açmak hayali hamî arkasından koşanların vay haline” (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936: 310-311).

Çanakkale Milletvekili Ziya Gevher Etili yaptığı konuşmada sözlerine şöyle başlamıştır:

“Arkadaşlarım, hayatta öyle hadiseler vardır ki, karşısında dona kalırız, yalnız kalbimiz bizimle görüşür, duygularımızı ortaya koyacak kelimeleri üst üste dizemeyiz.

Ben de önümüzdeki büyük hadise karşısında içimi dökemeyecek kadar hayranım. Ne söylesem az, eksik ve ateşsiz gibi geliyor.

Arkadaşlarım, bugün bize sunulan vesika ile ateşimizin, her zaman kanımızdan fişkırmış bir alev olan ateşimizin, erişmesine engel olunmak istenilen bir yurt parçasına Türk kalbinden can götürüyoruz.”

Etili, elde edilen başarının Atatürk’ün barış yolunda sunduğu yeni bir armağanı olduğunu belirtmiştir. Atatürk’e karşı yüreklerinden taşan duygularla minnet ve şükranlarını iletmenin yetersiz ve zayıf kalacağını, onun önünde eğilmek gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca Başbakan İsmet İnönü’nün Lozan’da, o zamanki şartlardan dolayı eksik bırakılan hususu onüç yıllık bir çabayla fazlasıyla geri aldığını, kendilerinin daima İnönü Hükümetinin arkasında

yürüyeceklerini belirtmiştir (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936: 311-312).

Manisa Milletvekili Refik İnce, Montreux'de yapılan sözleşmenin temin etmiş olduğu istiklal, temin etmiş olduğu muvaffakiyetin, yalnız milli olarak kalmadığını beynelmilel mücadelelere de nihayet veren bir istikamet aldığını, muvaffakiyetin yalnız Türkiye'nin emniyeti değil, Rus ve İngiliz siyasetini dahi telif etmiş olması itibariyle beynelmilel bir sulha da esas olduğunu iddia etmiştir. İnce, askerlikte muzaffer, idarede muzaffer, siyasette muzaffer olan Atatürk'ün beynelmilel siyasette dahi behemehâl muzaffer olmak kabiliyetlerinin en başında olduğunu, göstermiş, takip etmiş olduğu umumi siyasetle bütün dünyaya harpsiz bir şekilde insanlar arasında sulhun gerçekleştirilebileceğini gösterdiğini ifade etmiştir. Gerek vatandaş olsun gerek vatandaştan maada milletlere mensup olanlar olsun, Türk Milletinin mertçe hareketlerine karşı mertçe mukabele eden milletlerin, bilhassa en kara günlerde dostluk eden Rusya ve emsali devletlerin minnetle yadedileceklerini, bilhassa kara günlerin dostluğunu, esaslı dostluğun terazisi olarak kullanılacağını belirtmiştir (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936: 312-314).

Antalya Milletvekili Rasih Kaplan, toplantı için çağrı aldıklarında sözleşmenin imzalandığı haberiyle halkın bayram yaptığını, halkın gözlerinde okunan duygunun; İnönü'de, Sakarya'da, Afyon'da daha evvel Çanakkale'de bütün dünyaya karşı Türk gücünü gösteren Atatürk ile İsmet İnönü'nün Türk ulusunun o eski devirlerden beri devam edip gelen kötü talihini yendiklerine inancı gördüğünü belirtmiştir. O gün yapılan bayramın çok büyük olduğunu ve bütün milletin büyük şeflerin kazandığı bu zaferi kutlarken aynı zamanda onlara karşı duydukları şükran borcunu ifade ettiklerini müşahade ettiğini belirtmiştir. Yurdun hâkimiyet içinde, emniyet içinde, istiklal içinde çalışması imkânını hazırlayan, müdafaasını kuvvetle yerine koyan Atatürk ve İsmet İnönü'nün bir toplantıda söyledikleri gibi herkesin vazifesine göre çalışmasının memlekette ilerlemek, memlekette refahı artırmak için gerekli olduğunu sözlerine eklemiştir (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936: 314).

Tokat Milletvekili Nazım Poroy, Montreux Sözleşmesi'nin tasdik edileceği bugünün; Türk tarihinin ve bilhassa Cumhuriyet rejiminin en parlak ve en müstesna günlerinden biri addedileceğini belirtmiştir. Boğazlar'ın Avrupa siyasetinde oynadığı rolü göstermek için Küçük Kaynarca ve Hünkâr İskelesi Antlaşmalarına değinmek ve 1856 Paris Antlaşmasıyla Karadenizin tarafsız bir hale sokulmasını hatırlamanın yeterli olacağını ifade etmiştir. Meselenin son döneminin hemen herkesin gözü önünde cereyan ettiğini, Lozan'dan sonra kesin çözümünün geleceğe bırakılan bu işi de genç Türk Cumhuriyeti tarafından tamamlandığını belirtmiştir.

Poroy, Boğazlar işinin bu suretle halledilmiş olması geç, fakat kuvvetli Türkiye Cumhuriyeti'nin pek az zaman içinde kazanmış olduğu kudretin ve iş başarmanın en parlak delili olduğunu ve bu günkü kararın tarihin en parlak bir sayfasında milletvekillerinin adlarını taşıyacağını ifade etmiştir. Hukuken geçen güne kadar açık olan Boğazlar'ın artık alakadar devletlerin imzalarıyla teyid ettikleri bir tarihi vesikaya istinaden kapandığını, askerlikten tecrid edilen yerlere askerlerimizin ödevlerini yapacak kudretle teçhizatlı olarak girdiğini hatırlatmıştır (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936: 314-315).

Muğla Milletvekili Hüsnü Kitapçı, öncelikle Montreux'de kazandığı zaferle Türk halkına hakiki bayram günleri yaşatan İsmet İnönü hükümetine teşekkür etmiş ve tebriklerini iletmiştir. Vatandaşların bu münasebetle büyük coşkunluklar göstermeleri, kendilerinin bu kadar derin haz ve heyecan duymalarının pek yerinde olduğunu, çünkü büyük kurtarıcının oluşturduğu muazzam eser olarak bütün ve tam manasıyla istiklaline hâkim bir Türk devleti

olduğunu, bu devletin Lozan'da zaruri olarak ihmal edilmiş bir hakkını Montreux başarısıyla geri aldığını belirtmiştir. Bu geri alınan hak sayesinde memleketin en hassas noktasını teşkil eden, Boğazlar'ın emniyet ve selametini sağlayacak tedbirlerin alınacağından oraya herhangi bir namert düşman elinin uzanması ihtimalinin yok edildiğini ifade etmiştir.

Kitapçı, böylece anavatanın iki parçası Anadolu ve Rumeli'nin birbirinden ilelebet ayrılmayacak şekilde bağlandığını, bütün vatan topraklarının yekpare bir hale geldiğini belirtmiştir. Bütün icraatında Atatürk'ün eserini güçlendirmek ve ebedileştirmeyi gaye edinen İnönü Hükümetinin bu eseri pürüzsüz şekilde geleceğe aktarmak ve emanet etmek imkânını elde ettiğinden iftihar edebileceğini, bu söylediği sebeplerin bu coşkunlukların manasını tamamiyle ifade ettiğini belirtmiştir (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936: 315-317).

Ordu Milletvekili Muhiddin Baha Pars, millet olarak çok acılar yaşayarak bugünlere geldiğini, cumhuriyetin ilanı ile Türkiye'nin çağdaş milletler içindeki yerini almaya başladığını ve bütün bunları Atatürk'e borçlu olduklarını dile getirmiştir. Kime ve nasıl teşekkür edeceğini bilemediğini, çok mütehassis, çok şerefle dolu olduğunu, ne yapacağını ve ne söyleyeceğini bilemediğini ifade etmiş ve milletvekillerine, tüm millete teşekkür etmiştir (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936: 317).

Afyonkarahisar Milletvekili Berç Türker, Çanakkale Boğazı'nın stratejik önemini Birinci Dünya Savaşı'nda ortaya çıktığını, İngiltere ve Fransız donanmalarının zorla geçmek istediklerini fakat bunu başaramadıklarını, bunun üzerine İngiltere'nin Lozan'da Çanakkale Boğazı'nı açık bıraktığını belirtmiştir. Lozan Antlaşması'ndan sonra dünyadaki durumun çok değiştiğini ve dolayısıyla ülkenin müdafaası için Çanakkale Boğazı'na hâkim olmanın elzem duruma geldiğini, bunun da Atatürk, İnönü, Aras ve arkadaşları sayesinde Montreux'de temin edildiğini ifade etmiştir.

Türker, konuşmasını şöyle sürdürmüştür:

“Harbi umumide Çanakkale Boğazı'nda kazandığımız askeri zafer ve bu günkü diplomatik zaferimiz Türkiye tarihinde altın harflerle yazılacaktır. Bugün göğsümüz gurur ve iftiharla kabarmıştır. Ne mutlu bize ki böyle mesut günler içinde yaşıyoruz. Bu saadet günleri şerefine hafif cürümler için mahpus olan betbaht yurddaşları; bir affi hususi ile hapishanelerden kurtarsak, çok münasip olur kanaatındayım.”

Türker, Çanakkale'de şehit Mehmetcik için, Türklüğün şan ve şerefine mütenasip muazzam bir abidenin inşasının elzem olduğunu belirtmiştir (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936: 317-319).

Ankara Milletvekili Aka Gündüz sözlerine şöyle başlamıştır:

“İhtişam yerinde amma neşemiz pek yerinde değil, böyle görüyorum. Çünkü bu kadar büyük bir zaferin neşesi de o derece büyük olmalıdır. Binaenaleyh birbirimize, bu zafer bayramı mübarek olsun diyerek alkışlamayı teklif ederim. Birbirimizi alkışlayalım. Son milli zaferimizin bayramı mübarek olsun.”

Gündüz, elde edilen başarıların, bütün bu yüksek terakkinin, bütün bu yüksek siyasetin, bütün bu yüksek kuvvetin bir kaynağı olduğunu, bu kaynağın Çanakkale'de, Dumlupınar'da, Sakarya'da, İnönü'de var olan Mehemedin ruhu olduğunu ve ruhun var olmaya devam ettiğini belirtmiştir (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936: 319-320).

Edirne Milletvekili Şeref Aykut, dünyadaki davaların en kuvvetlisi olan Türk davasının Atatürk ile beraber yürümeye başladığını, Boğazlar davasının da böyle bir dava olduğunu ve haklı olan bu davanın zaferle neticelenmesinin doğal olduğunu belirtmiştir. Türkiye milli

devletinin Osmanlı İmparatorluğu'yla hiçbir alakası olmadığını, onun tarihe gömüldüğünü, Milli Türk Devletinin Atatürk'ün devleti olduğunu, bu siyasi zaferle birlikte artık ilmi cephede, iktisadi cephede, milli cephede, her cephede aynı zaferlere doğru ilerleyeceklerini ifade etmiştir (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936: 320-321).

İzmir Milletvekili Benal Arman, göğsünü iftiharla kabartan, kalbini coşturan sonsuz minnet ve şükran duygularını ifade etmek, önlerine açılan bu parlak tarih sahifeleri karşısında duyduğu sonsuz kıvancı, nihayetsiz heyecanı tüm cihana göstermek, anlatmak istediği için söz aldığını belirtmiştir. Atatürk'le aynı asırda yaşadığı için çok mutlu olduğunu, onun ve İsmet İnönü'nün kendilerine hediye ettiği Montreux zaferinin tarihte bir dönüm noktası olduğunu ifade etmiştir (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936: 321).

Seyhan Milletvekili Cavit Ural, Akdeniz'le Karadeniz'i birleştiren, iki dünyayı birbirine kaynaştıran Boğazlar'ın tarihi, siyasi, askeri iktisadi ve kültürel rolünün Türkiye için ne kadar mühimse dünya politikası ve dünya barışı için de o kadar mühim ve büyük olduğunu iddia etmiştir. Ural, Boğazlar Meselesi'nin halli için iki seçeneğin olduğunu; bunlardan birincisinin Türk ordusunu yürütmek ve işgal ettirmek, ikincisinin ise meseleyi tatlılıkla beynelmilel hak ve adalet masasına taşıyarak akliselimin hükümlerini kazanmaya çalışmak olduğunu belirtmiştir. Birinci yolun daha kolay olduğunu, ancak Türkiye'nin daha zahmetli olan ikinci yolu tercih ettiğini, böylece Türkiye'nin hakkına inandığını, kendine güvendiğini, beynelmilel antlaşmalardaki sözlerine ve imzasına kıymet verdiğini ispatlayarak bu büyük zaferi elde ettiğini ifade etmiştir (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936: 321-323).

Denizli Milletvekili General Şefik Türsan, Çanakkale Muharebeleri'ne iştirak eden biri olarak, muharebeler esnasında gördüğü manzaraları ve Çanakkale'nin vatanın savunmasındaki önemini ayrıntılarıyla anlatmış ve Atatürk'ün Conkbayırı komutanı olarak kazandığı başarıdan söz etmiştir. Türsan, yüzbinlerce merdin canına, kanına mal olan mübarek yer Çanakkale'nin kapısının açık kalmasının doğru olamayacağını, hükümetin bu kapıyı bu şanlı yerin kapısını şerefle kapamaya muvaffak olduğunu, kendilerinin mesud olduğunu, orada yatanların da ruhlarının şad ve müsterih olduğunu belirtmiştir (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936: 323-324).

Erzurum Milletvekili Nakiye Elgün, Türkiye dış siyasetinin Montreux'de yine büyük bir zafer kazandığını, bu zafer dolayısıyla, 13 seneden beri açık kalan kapıların artık düşmana, herkese karşı kapanmış bulunduğunu ve Mehmetçiğin de yine orada bekçilik ödevini eline aldığını ifade etmiştir. Bu 13 sene içerisinde milletin içini zaman zaman kemiren bu acıyı, bu sızıyı içinde tutamayıp dışarıya vuranlar ve hükümetten sual soranların olduğunu, yurdun korunması meselesini üzerine almış olan hükümetin de bu husustaki hassasiyetinin daha kuvvetli ve derin olduğunu belirtmiştir. Lozan mücadelesinde açık kalan gediği herhangi bir şekilde kapamak için İsmet İnönü'nün 13 sene içinde belki 3 gece rahat uyuyamadığını, nihayet Atatürk'ten alınan talimatla dost, düşman bütün dünyanın takdir ve hayranlığı önünde Boğazlar işinin istenilen şekilde halli yoluna gidildiğini belirtmiştir (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936: 324-325).

Manisa Milletvekili Turgut Türkoğlu, beşeriyetin her gün seri adımlarla harbe doğru yuvarlanmakta bulunduğu bir sırada, Türkiye Cumhuriyeti'nin sulhe hizmet edebilmek ve cihan sulhunu tutabilmek için elden geleni yaptığını ve yapabileceğini göstermek ve ispat etmek için Boğazlar'ın hâkimiyetini elinde bulundurması gerektiğini ve ebediyen öyle kalacağını belirtmiştir. Montreux Sözleşmesi'ni, oybirliğiyle tasdik etmeleri halinde İsmet İnönü Hükümetine, büyük bir heyecanla, yorulmak bilmeyen çalışmalarla verdiği bu yüksek neticeden, milletvekillerinin ve bütün Türk milletinin yüksek şükranlarını, heyecanlarını, içten

gelen memnuniyetlerini göstermiş olacaklarını ifade etmiştir (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936: 325-326).

Ankara Milletvekili Yahya Galip Kargı, aslında kürsüyü meşgul etmek niyetinde olmadığını, fakat heyecana kapılıp birkaç söz söyleme ihtiyacı hissettiğini belirtmiştir. Kargı, Türkiye'nin M. Kemal Atatürk ve arkadaşları sayesinde, karanlık günlerden aydınlık günlere nasıl geldiğini kısaca anlattıktan sonra sözlerini şöyle tamamlamıştır:

“Ey muhterem milletin vekilleri, ey muazzam Türk milleti, sizi kutlularım, sizi tebci ederim. Size dünyanın saadetlerini getiren, sizi dünyanın saadetlerine kavuşturmak isteyen Atanız ve Atanızın öz arkadaşlarının lütfu keremiyle memlekete olan hizmetleriyle, sadakatleriyle daha büyük, nice nurlara mazhar olacaksınız. Allah bu milleti var ettikçe, Atasını ve Atasının arkadaşlarını da var etsin. Temennim bundan ibarettir” (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936: 326).

Urfa Milletvekili Mehmet Emin Yurdakul, Türkiye'nin vatan ve istiklalini korumak için atıldığı Balkan muharebesinde yaralı düştüğünü, henüz yaraların kanlarını, yiğitlerin yanık bağrılarından ve matem yaşlarını kadınlarının gözlerinden silmediği bir günde cihan savaşının içine düştüğünü hatırlatmıştır. Ve bu sırada İngiliz ve Fransız donanmalarını Çanakkale Boğazı'nın önünde, ordularını ise Gelibolu Yarımadası'nın üstünde bulduğunu belirtmiştir. Bu savaşın, düşmanların itiraf ettikleri gibi Türke karşı bir son ehli salıp harbi olduğunu, onların fikirlerince bu harple Türkün Asya'ya sürülmesi ve hasta adam denilen Türkiye'nin mirasının taksim edileceğini ve bir zamanlar Viyana kapılarından Kudüs'e uzanan eski Osmanlı İmparatorluğu'nun her köşesine kemikleri dağılmış ortaçağ şövalyelerinin intikamının alınmış olacağını belirtmiştir. Lakin öyle olmadığını, bu kanlı rüyanın bir hayalden başka bir varlık gösteremediğini, hasta adam denilen Türkiye'nin bir efsane devi gibi yerinden kalkıp fırladığını ifade etmiştir. Büyük zafere rağmen kanla yoğrulmuş sahillerden 13 yıl uzak kaldıklarını, bugün Atatürk'ün dehası ve İsmet İnönü hükümetinin doğru ve adil siyaseti sayesinde Türk Ordusunun Çanakkale sahillerine girmiş bulunduğunu hatırlatarak sözlerini şöyle tamamlamıştır:

“Ben eminim ki ordumuz ellerinde Türk bayrakları ve dillerinde istiklal türküleri olduğu halde bu sahillere girdiği zaman Gelibolu Yarımadası'nın dört bucağında kemikleri gömülü olan şehitlerimiz kanlı mezarlarından ve bu milli zaferle ordumuzu selamlarken bu zaferlerle Türkün tarihine bir yeni şan ve şeref abidesi diken Atatürk'le İsmet İnönü'yü uhrevi bir sesle alkışlamışlardır. Ben yine eminim ki bunların ruhları bugünde bu saatte kendilerini sevinçler içinde bırakan bu son milli zaferin yaratıcılarını bizimle birlikte kutlulamak için bu aziz çatının altında bulunmaktadır. Ben bu aziz ruhlarla birlikte sesimi yükseltiyorum ve kendi şükranlarımı sunuyorum: Yaşasın Atatürk, yaşasın İsmet İnönü, yaşasın Türkiye Cumhuriyeti” (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936: 326-327).

Balıkesir Milletvekili Özge Evren, Türk milletinin, Montreux zaferiyle o büyük şanlı tarihinin yarattığı birçok milli bayram günleri zincirine bir kıymetli halka daha ilave ettiğini belirtmiştir. Bu parlak halkanın Türk ülkesi ufuklarında, Türk ülkesinin temiz ve yüksek semasında halelendiği gece yarısında başlayan büyük sevinç, tutulmaz taşkın bir zafer heyecanı, milletin çok derin manalı büyük bir bayram yaptığını hatırlatmıştır. Montreux zaferinin her bakımdan çok ehemmiyetli, çok tesiri geniş ve derin olan bir zafer olduğunu ifade etmiştir (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936: 327-328).

Böylece toplam 18 milletvekili konu üzerinde konuşma yaparak görüşlerini açıklamıştır. Milletvekillerinin konuşmalarından sonra Dışişleri Bakanı Aras söz almıştır. Aras, Cumhurbaşkanı Atatürk, Başbakan İnönü ve kendisi hakkında yapılan iltifatlara, mesai arkadaşlarına, konferansa katılan heyete ve desteğinden dolayı Türk matbuatına teşekkür etmiştir (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936: 328).

Bu teşekkür konuşmasından sonra tasarının maddelerine geçilmesine karar verilmiş, ancak öncesinde verilen önergeler okunmuştur.

Isparta Milletvekili İbrahim Demiralay'ın Çanakkale şehitlerinin ruhlarını taziz için bir dakikalık sükût önerisi kabul edilmiş ve bir dakika sükût edilmiştir.

Denizli Milletvekili Mazhar Müfit Kansu'nun Boğazlar meselesinin hallinden dolayı Cumhurbaşkanı Atatürk'e Meclisin minnet ve şükranlarını iletme önergesi kabul edilmiş, bu görev Başkanlık divanına verilmiştir.

Ankara Milletvekili Aka Gündüz ve dört arkadaşının Meclis adına şehitliklere birer çelenk bırakılması önergesi kabul edilmiştir.

Kocaeli Milletvekili Süreyya Yiğit'in Boğazlar Sözleşmesi münasebetiyle cereyan eden müzakerelerin ayrıca bastırılarak köylere varıncaya kadar dağıtılması önerisi kabul edilmiştir.

Önergelerden sonra, toplam 3 maddeden oluşan kanun tasarısının maddeleri tek tek oylanarak kabul edilmiştir. Ardından tasarının tümü, oylamaya katılan 366 milletvekilinin oybirliğiyle kabul edilmiştir. Sonrasında Giresun Milletvekili İhsan Sökmen'in Meclisin kahraman orduya saygı ve selamlarının iletilmesi yönündeki önergesi de kabul edilmiştir (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936: 328-329).

Boğazlar rejimi hakkında Montreux'de 20 Temmuz 1936 tarihinde imza edilen sözleşmenin kabulünden sonra Başbakan İsmet İnönü bir konuşma yapmıştır.

İnönü, Meclisin Türk tarihinde ve siyaset tarihinde mühim bir eseri tamamladığını, Türk milletine karşı deruhte ettiği ağır vazifelerden bir muhimini muvaffakiyetle bitirmiş olduğu için iftihar edebileceğini, yeni Boğazlar sözleşmesinin, Türkiye'nin emniyeti ve hâkimiyetini milletler arasında teyit eden güzel bir vesika olduğunu belirtmiştir. İnönü, yeni Boğazlar Sözleşmesi'yle memnun kaldıkları diğer bir hususun da Türkiye'ye ve siyasetine milletler arasında gösterilen yüksek itimatın olduğunu, 150 seneden beri türlü şekillerde konuşulan Boğazlar konusunda 1936'da bulunan çarenin Boğazlar'ın Türk milletinin hâkimiyetine kayıtsız ve şartsız teslim edilmesi olduğunu belirtmiştir. Beynelmîl sulh için, Boğazlar üzerinde Türk milletinin hâkimiyetinin en emin çare olduğunu anlamış olmanın, beşeriyetin sulh hayatında bir tekâmül telakki edildiğini ifade etmiştir. İnönü, Boğazlar konferansından memnuniyetle ayrılmış olmanın bir mühim sebebinin de, alakadarların hepsinin de memnun ayrılmış olmaları olduğunu, iştirak edenlerin kâmilen imza ettiklerini, bu meyanda 1923 sözleşmesini kabul etmemiş olan Sovyetlerin de Türkiye'yle beraber imza attığını ve sözleşmenin hâlihazırda Sovyetler Birliği'inde tastik edilmiş olduğu haberini vermiştir. İnönü, Boğazlar'ın hukuken silahsız bulunduğu seneler zarfında yapılabilecek olan birçok şeylerin yapıldığını, vatanın bir tecavüze uğrama ihtimaline karşı, şartlar dâhilinde müdafa için birçok hazırlıkların yapıldığını, birçok tertiplerin alındığını, bu memleket parçasının bir gün olsun tedbirsiz bırakılmadığını bildirmiştir. Başbakan İnönü konuşmasının sonunda, Atatürk'ün gösterdiği yollardan yürüyerek daha büyük neticeler elde etmek için bütün varlıklarıyla daima çalışacaklarına, millet hayatında kuvvetli birlik ve memleketin bir tehlikeye uğraması halinde herkesin bir tek kişi gibi bütün varlığıyla ortaya atılarak, memleketin sınırlarında her suretle hazır bulunacaklarına söz vermiştir (TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936: 334-336).

TBMM'de yapılan görüşmelerin tüm ayrıntılarıyla halkın istifadesine sunulması amacıyla; Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin TBMM'de kabulü dolayısıyla gerçekleşen müzakerelere dair zabıt ceridesinin köylere varıncaya kadar dağıtılması için gerekli masrafın karşılanması, Maliye Bakanlığı'nın teklifiyle Bakanlar Kurulu tarafından karara bağlanmıştır (BCA, 30-18-1-2/67-67-17).

Elde edilen başarının unutulmaması, yaşanan sevinç, gurur ve mutluluğun sonraki yıllarda devam etmesi için Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalandığı 20 Temmuz, resmi bir bayram olmasa da Atatürk döneminden beri kutlanan “Lozan Sulh Bayramı”yla birlikte, yıllarca bayram havasında kutlanmıştır (Gencer, 2022: 612). Bu kutlamalar, genellikle Cumhuriyet Halk Partisi'ne yakın olan Halkevlerinde yapılmış, ayrıca kutlamalar hakkında parti merkezine bilgi verilmiştir (BCA, 490-1-0-0/237-942-1; BCA, 490-1-0-0/5-27-1).

6. SONUÇ

Türkiye'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü, uluslararası bir belge olan Lozan Barış Antlaşması'yla dünya devletleri tarafından kabul edilmiş, ancak uzun ve çetin geçen bir müzakere dönemi sonunda, Türkiye'nin bazı haklı talepleri imzacı devletler tarafından kabul edilmemiş ve bağımsız bir devlet olarak bazı haklarına kısıtlamalar getirilmiştir. Bu kısıtlamalardan bir tanesi Boğazlar Meselesi'yle ilgilidir. Boğazlar'ın kontrolü ve yönetimi uluslararası bir komisyona verilmiş ve Boğazlar bölgesi askersizleştirilmiştir. Böylece Türkiye'nin, meşru sınırları içerisinde yer alan Boğazlar bölgesi üzerinde tam hâkimiyeti sınırlandırılmış ve ülkenin emniyeti ve savunması açısından zaafiyet oluşturabilecek bir zemin oluşmuştur.

Lozan görüşmelerine katılan diğer devletler dünyanın en önemli suyollarından biri olan Boğazlar'ın kontrolünü ve yönetimini tamamen Türkiye'ye bırakmak istememişlerdir. İlgili devletlerin, doğrudan Boğazlar'a sahip olma imkânını bulamamaları üzerine böyle bir yola gidildiği, bulunan çözüm ise, bir yandan Türkiye'yi kendi çıkarları doğrultusunda güçsüz, kendilerine bağımlı, muhtaç bırakma taktiği olarak, bir yandan da diğer ülkelerin, Rusya'nın Boğazlar üzerindeki hâkimiyeti emelini engelleme taktiği olarak değerlendirilebilir.

Fakat 1930'lu yıllara gelindiğinde, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalandığı zamandaki uluslararası şartların önemli ölçüde değiştiğini, dünyanın hızla yeni bir büyük savaşa doğru sürüklendiğini gören Türkiye, mevcut sözleşmenin kendisi açısından ciddi güvenlik zafiyeti oluşturduğunu ileri sürerek, değiştirilmesi yönündeki talebini uluslararası platformlarda dile getirmiştir. Talebin olumlu karşılanmasıyla, konuyu müzakere etmek üzere, 22 Haziran 1936 tarihinde İsviçre'nin Montreux kentinde bir konferans toplanmış ve Türkiye'nin Boğazlar üzerinde tam hâkimiyetini sağlayan Montreux Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır.

Montreux Boğazlar Sözleşmesi'yle, TBMM'deki görüşmelerde kimi milletvekillerinin dediği gibi; Türkiye'nin açık bırakılan kapısı kapatılmış, aslında meşru bir hak geç de olsa elde edilmiştir. Böylece 13 yıllık hasret, burukluk yerini coşkunun bir sevince bırakmış, bu coşku ülkenin her yerinde olduğu gibi, Meclis'te de en üst seviyede tezahür etmiştir. Başbakan İsmet İnönü, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve söz alan 18 milletvekilinin konuşmalarında, bir gurur, heyecan ve coşkuyu çok açık olarak görmek mümkündür. Kimi milletvekilleri büyük bir heyecan duyduklarını, duygularını ifade etmekte zorlandıklarını itiraf etmişlerdir. Bu heyecan ve coşkuyu, başta M. Kemal Atatürk olmak üzere devlet yetkililerine karşı yapılan iltifatlarda da görmek mümkündür. Görüşmeler esnasında özel bir affın çıkarılması, Çanakkale'de bir anıtın yapılması ve diğer teklifler yaşanan sevincin göstergeleridir. Ayrıca, sözleşmenin imzalandığı 20 Temmuz'un, sonraki yıllarda bayram havasında kutlanması da yaşanan sevinç ve coşkunun devam ettirilmesidir.

“Bütün sivil ve askeri makamların ve bütün ulusun emir alacağı en yüksek makam olan” TBMM'nin açıldığı 23 Nisan 1920 tarihinden günümüze kadar görüştüğü konular, dile getirilen görüşler, yapılan eleştiriler, tartışmalar, araştırma raporları ve ortaya çıkan neticeler Türkiye'nin yakın tarihi açısından oldukça önem arz etmektedir.

1936'dan günümüze kadar zaman zaman Boğazlar konusu gündeme getirilmiş ve konu tartışılmıştır. Ama özellikle 24 Şubat 2022 tarihinde başlayan Rusya-Ukrayna savaşı, bir kez

daha Boğazların önemini ve taraflar, hatta üçüncü ülkeler açısından nasıl kullanılabileceği konusunu gündeme getirmiştir. Türkiye, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne sadık olduğunu beyan etmiş ve titizlikle uyguladığını bir kez daha göstermiştir. Bu durum Türkiye'nin önemini artırdığı gibi, Boğazlar konusunda Montreux'ta elde edilenlerin de ne kadar değerli olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu itibarla, Meclis'in konu ile ilgili rolü, dile getirilen görüşler ve tepkilerin bilinmesinin; Boğazlar'la ilgili mevcut durumun doğru anlaşılması, değerlendirilebilmesi ve belki yeni kazanımlarla geleceğe taşınmasına katkı sağlayacağı umulmaktadır.

KAYNAKÇA

Akşam, 14, 17, 18, 23, Nisan 1936, 22 Haziran 1936.

Akşın, Sina, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2012.

Akyol, Taha, Kaplan, Sefa, **Açık ve Gizli Oturumlarda Lozan Tartışmaları TBMM'de Lozan Müzakereleri Tutanakları**, Doğan Kitap, İstanbul, 2014.

Atabey, Figen, "Lozan Sonrasında Boğazlar Sorununun Çözümü: Montreux Boğazlar Sözleşmesi", **History Studies**, Volume 5, Issue 5, September 2013, s. 19-38.

Aras, Tevfik Rüştü, **Atatürk'ün Dış Politikası**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003.

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.

Aybay, Rona, "Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve Bazı Güncel Sorunlar", **D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Durmuş TEZCAN'a Armağan**, C. 21, Özel S., 2019, s. 2729-2742.

BCA, 30-18-1-2/65-48-14.

BCA, 490-1-0-0/3-13-6.

BCA, 30-18-1-2/67-67-17.

BCA, 490-1-0-0/237-942-1.

BCA, 490-1-0-0/5-27-1.

Bolat, Mahmut, Güneş, Burak, "Montrö Boğazlar Sözleşmesine Giden Yolda Rebus Sic Stantibus (Koşullardaki Köklü Değişimler) İlkesi", **Atatürk Yolu Dergisi**, 71 (2022), s. 68-84.

Bozkurt, Abdurrahman, "Boğazlar Komisyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (1924-1936)", **Public and Private International Law Bulletin**, 2017, Volume: 37, Issue: 1, s. 1-28.

Cumhuriyet, 28 Temmuz 1936.

Demir, İsmail, "Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin Feshi", **TBB Dergisi** 2018 (136), s. 327-358.

Erol, Mehmet Seyfettin, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/montreux-montro-bogazlar-sozlesmesi-22-haziran-20-temmuz-1936/>.

Gencer, Tülay, "Unutulan Bir Gün: Lozan Sulh Günü/Bayramı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Güz 2022, S. 106, s. 585-618.

Karacan, Ali Naci, **Lozan**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939), Dışişleri Bakanlığı, Ankara, 1973.

Oran, Baskın, "Lausanne Barış Antlaşması", **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C. I**, Baskın Oran (Edt.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s. 215-238.

Özersay, Kudret, "Montreux Boğazlar Sözleşmesi", **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C. I**, Baskın Oran (Edt.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s. 370-384.

Özersay, Kudret, **Türk Boğazlarından Geçiş Rejimi**, Mülküyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 1999.

Sander, Oral, **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Kitabevi, Ankara, 1998.

Soysal, İsmail, **Tarihçeleri Ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.

Şener, Bülent, “*Türk Boğazları'nın Geçiş Rejiminin Tarihi Gelişimi ve Hukuki Statüsü*”, **Tarih Okulu Dergisi**, Mart 2014, Y. 7, S. XVII, s. 467-493.

TBMM ZC, Devre: II, Cilt: 1, İçtima: 1, Birleşim: 7, 21 Ağustos 1923

TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 5, İçtima: F, Birleşim: 43, 11 Ekim 1935.

TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 6, İçtima: 1, Birleşim: 5, 13 Kasım 1935.

TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 11, İçtima: 1, Birleşim: 68, 26 Mayıs 1936.

TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 80, 30 Temmuz 1936.

TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 12, İçtima: 1, Birleşim: 81, 31 Temmuz 1936.

T.C. Resmi Gazete, 5 Ağustos 1936: S. 3374.

Ulus, 11, 13 Nisan 1936.

Uzun, Hakan, “*Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin Yankıları*”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 61, Güz 2017, s. 393-435.

<https://www.aa.com.tr/tr/gundem/tbmmnin-acilisi-kurtulus-mucadelesinin-en-onemli-safhalarindan-biri-oldu/2879002>, (E.T. 20.03.2024).